

University of Groningen

De invloed van ruimtelijke verandering op operationele strategieën in de vroeg-moderne Nederlandse scheepvaart

Scheltjens, Werner Frans Yvonne

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Scheltjens, W. F. Y. (2009). *De invloed van ruimtelijke verandering op operationele strategieën in de vroeg-moderne Nederlandse scheepvaart: een case-study over de Nederlandse scheepvaart in de Finse Golf en op Archangel, 1703-1740*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

HOOFDSTUK 3: SYNTHESE

Waar het Russische handelsbeleid in de loop van de zeventiende eeuw blijk gaf van een sterker wordende protectionistische tendens, was het Zweedse beleid in dezelfde periode in de eerste plaats gericht op handelsbevordering. Terwijl het Russische beleid een veronachtzaming van de noodzaak van een langetermijnstrategie tot gevolg had, kampte ook de Zweedse aanpak met een dergelijke vorm van dualiteit: aan de ene kant zocht de Zweedse overheid naar manieren om de Baltische provincies te promoten als centra van de Russische handel; aan de andere kant hoopte ze óók een graad van economische onafhankelijkheid te kunnen bereiken die in overeenstemming zou zijn met haar ambities als grootmacht¹²⁷. Het Zweedse economisch liberalisme stond echter de ontwikkeling van een sterke eigen handelaarsklasse in de weg. Zweedse handelaars misten de economische middelen om effectief te concurreren met hun Nederlandse, Engels en Duitse collega's¹²⁸.

Aan Russische zijde moeten het Nieuwe Handelsstatuut en de daarop gebaseerde maatregelen in verschillende opzichten als niet succesvol worden beoordeeld. In de eerste plaats is dat het gevolg van de bijna uitsluitend negatieve insteek van het Russische protectionisme. Autoriteiten en de elite van de koopmansstand (*gosti*) namen bijna in alle gevallen besluiten die het voor bezoekers van buitenaf moeilijk maakten om in Rusland actief te zijn¹²⁹. Tegelijkertijd lieten ze na om de belangen van de Russische koopmansstand als geheel te verdedigen, waardoor deze uiteindelijk zwak bleef¹³⁰. Ook in het promoten van kapitaalsaccumulatie en de creatie van een gestructureerde kredietmarkt slaagde het zeventiende-eeuwse *establishment* niet. Een daarmee samenhangend probleem is tenslotte dat van de inactiviteit van Russische handelaars in de buitenlandse handel. Tot het einde van de zeventiende eeuw was er geen sprake van een Russische handelsvloot, waardoor het eigenlijk logisch is dat de Russische koopmansstand er niet in slaagde de evenknie te worden van de buitenlandse handelaars en om die reden noodgedwongen naar restrictieve maatregelen greep¹³¹.

Tegenover deze beperkingen van Ruslands economische politiek staan echter verschillende relatieve successen, die in de eerste plaats moet worden beschouwd als vruchtbare grond voor de hervormingspolitiek van Peter de Grote. Ondanks alle tegenstrijdigheden was de Russische overheid erin geslaagd om Rusland ervan te weerhouden tot een commerciële kolonie van het Westen te verworden. Daarnaast slaagde Rusland er ook in om een delicaat evenwicht te vinden tussen handelsbevordering en protectie. Hierdoor was één van de basiscondities voor de ontwikkeling van een imperium – controle over de economie – in de kiem aanwezig. Aan het einde van de zeventiende eeuw was Rusland zo op een punt gekomen waar het in staat was het machtsoverwicht in Noord-Oost Europa naar zijn hand te zetten: “The evolution of Western demand, and the growing economic strength of the Russian northwest, paved the way for the reorientation of Russian foreign trade in the early 18th century, when Peter sought to centralize Russian export trade at St. Petersburg. This essentially political decision at the time was marked by considerable efficiency gains and completed the transition to a new era in Russian economic history”¹³². Zoals in in de analyse (deel 3) nog aan bod zal komen, mag niet uit het oog worden verloren dat het Nieuwe Handelsstatuut van

¹²⁷ Kotilaine, *Russia's foreign trade*, p. 143.

¹²⁸ Ibidem, p. 143.

¹²⁹ Ibidem, p. 228.

¹³⁰ Ibidem, pp. 228; 231.

¹³¹ Ibidem, pp. 228-230.

¹³² Ibidem, p. 232.

1667 tot in het jaar 1724 van kracht bleef. De transitie waarvan Kotilaine spreekt kreeg met andere woorden een belangrijke impuls door de stichting van Sint-Petersburg en de Grote Noordse Oorlog (1700-1721), maar ze kan – mijns inziens – pas als voltooid worden beschouwd op het moment dat het Handelsstatuut van 1667 zijn kracht verliest en plaats maakt voor een bij de nieuwe economisch-politieke situatie aansluitende wetgeving. De periode van 1700 tot 1724 zullen wij daarom begrijpen als de transitieperiode waarin het ontstaan van een nieuw regionaal economisch-politiek kader centraal zal staan.

De Russische economische politiek in de eerste decennia van de achttiende eeuw werd bepaald door twee samenhangende motieven: *dominium maris baltici* en natievorming. Met *dominium maris baltici* wordt het streven naar machtsoverwicht in het Balticum bedoeld; een streven dat de verschillende rond de Baltische Zee gelegen mogendheden al eeuwenlang in zijn greep hield. Volgens Petersen werd het idee voor het eerst door Deense machthebbers geopperd in 1574¹³³. Voor de Denen betekende *dominium maris baltici* in de eerste plaats controle uitoefenen op de goederenstromen die via de Sont het Balticum in en uit gingen en trachten zoveel mogelijk inkomsten te verwerven uit deze controle¹³⁴. Daarom ook wordt deze strategie vaak vergeleken met het zeventiende-eeuwse *mare clausum*-concept¹³⁵. Vanaf de zeventiende eeuw, toen Zweden sterk opgang maakte in het Balticum, werd de betekenis van *dominium maris baltici* gerelateerd aan de machtsuitbreidingspolitiek van maritieme mogendheden¹³⁶. Het is in deze optiek dat ook het streven van Rusland naar *dominium maris baltici* moet worden begrepen: Rusland wilde zich – onder leiding van Peter de Grote – koste wat het kost manifesteren als een maritieme mogendheid. De hervormingen die daarvoor noodzakelijk waren, hadden een reikwijdte die het politieke niveau overigens ver oversteeg. Een eigen marine, een eigen handelsvloot en een zelfbewuste handelspolitiek waren noodzakelijke ingrediënten voor een succesvolle controle van het Balticum. Met andere woorden: de strijd die Rusland om machtsoverwicht in het Balticum aanging met Zweden ging noodzakelijkerwijs gepaard met ingrijpende hervormingen in de staatsstructuur van het – toen nog – Moskovische Rijk.

Natievorming is het tweede sleutelconcept in de eerste decennia van de achttiende eeuw. Natievorming is een term die verwijst naar de toenemende mate waarin autoriteit, grondstoffen (*resources*) en organisatorische structuren worden gelieerd aan *de staat*¹³⁷, een begrip dat afhankelijk van de gekozen invalshoek op verschillende manieren kan worden begrepen, maar in alle geval duidt op een geheel van instellingen, regels en (machts)verhoudingen dat zich in een afgebakend territorium manifesteert. Een bepalend kenmerk van natievorming is de centralisatie van de controle op grondstoffen. Sedert de introductie van het Nieuwe Handelsstatuut in 1667 gebeurde het regelmatig dat de Russische overheid de handel in strategische goederen monopoliseerde; een situatie die, mede als gevolg van de oorlogssituatie

¹³³ Nikolaj Petersen, 'Denmark as an International Actor 706-2006' // *World Political Science Review*, 2006, Vol. 2, Nr. 3, pp. 210-211.

¹³⁴ Charles E. Hill, *The Danish Sound Dues and the Command of the Baltic: A Study of International Relations*, Durham: Duke International Press, 1926, p. 53.

¹³⁵ De term *Mare Clausum* is afkomstig van de Engelsman John Selden, die in 1618 een gelijknamig werk publiceerde als reactie op Hugo Grotius' *Mare Liberum* (1609).

¹³⁶ Petersen, 'Denmark as an International Actor', p. 211.

¹³⁷ Jan Glete, 'Cities, state formation and the protection of trade in Northern Europe, 1200-1700' // Hanno Brand, Paul Holm, Leos Muller (eds.), *The Dynamics of Economic Culture in the Northsea and Baltic Region (ca. 1200-1700)*. Een bondige definitie is terug te vinden in: Francis Fukuyama, *State-Building: Governance and World Order in the Twenty-First Century*, [London]: Profile Books, [2005], p. xvii: "State-building is the creation of new government institutions and the strengthening of existing ones".

waarin Rusland vanaf 1700 verkeerde, tot in 1719 bleef bestaan¹³⁸.

Aan het einde van de zeventiende eeuw was de tijd rijp voor Rusland om een poging te wagen zich te profileren als de volgende machthebber in het Balticum. In 1700 maakte Peter de Grote zijn aanspraken wereldkundig middels een oorlogsverklaring aan de Zweedse Koning Karel XII. De Russische tsaar was daartoe genoodzaakt door twee anti-Russische overeenkomsten die Zweden aan het einde van de zeventiende eeuw had ondertekend met respectievelijk Engeland (1697) en de Verenigde Nederlanden (1698). Omstreeks 1700 had Rusland Denemarken, Saksonië, Polen, Pruisen en Hannover om zich heen verzameld als bondgenoten, terwijl de Zweden in eerste instantie enkel op de vrijwillige steun van West-Oekraïne konden rekenen. Met het uitbreken in 1700 van wat heden bekend staat als de Grote Noordse Oorlog brak een nieuwe periode aan in de Nederlandse scheepvaart in de Finse Golf en op Archangel. Terwijl Peter de Grote in 1700 de oorlog verklaarde aan Zweden en een eerste, mislukte veldtocht ondernam met de bedoeling Narva te veroveren, week het vrachtverkeer van de Baltische Zee noodgedwongen uit naar (relatief) veiliger oorden. Archangel was daarbij één van de mogelijke bestemmingen.

De ontwikkelingen die Moskovië in de laatste decennia van de zeventiende eeuw doormaakte, leidden omstreeks 1700 tot een kritisch punt, een omslagmoment, dat het vervolgens mogelijk maakte in een verwoestend tempo een allesomvattende transitie te bewerkstelligen, die Rusland uiteindelijk in 1721 als grootmacht uit de Grote Noordse Oorlog naar voren zou doen komen. Parallel met de ingrijpende politieke en staatkundige macro-ontwikkelingen ging de handel op microniveau gewoon door: oekazes werden uitgevaardigd, nieuwe privileges werden toegekend, terwijl oude voorrechten werden afgeschaft. Het resultaat is een complex geheel van veranderingen dat alle lagen van de Russische samenleving raakte, en alle aspecten van het economische leven beroerde. In het hiernavolgende hoofdstuk zal nader worden ingegaan op één aspect van dit economische leven: de Nederlandse scheepvaart in de Finse Golf en op Archangel.

---

¹³⁸ Semenov, *Izuchenie istoricheskikh svedenii*, I, pp. 60-64.